

BİR MECMUANIN IŞIĞINDA 18. YÜZYILDA İSTANBUL

Yrd. Doç. Dr. Bahir SELÇUK*
Yrd. Doç. Dr. İ. Halil TUĞLUK**

ÖZET

Tarihi, coğrafyası ve tabii güzellikleriyle İstanbul, dünyanın en seçkin şehirlerinden birisidir. Tarihin her döneminde önemini koruyan, şair ve yazarlara ilham kaynağı olan İstanbul'un, kültür ve edebiyatımızda apayrı bir yeri vardır.

Millî Kütüphane yazma eserler 4277 numaraya kayıtlı, 18. yüzyıla ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir mecmuada Osmanlı coğrafyasından bazı şehir ve kasabalar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu şehirler içerisinde kendisine en fazla yer ayrılan İstanbul; sur kapıları, camileri, çarşı pazarları ve sosyal hayatı ile tasvir edilmiştir. Bu yönüyle mecmua, 18. yüzyıl İstanbul'unun geçmişine ışık tutmaktadır.

Bu çalışmada, mecmuanın ilgili bölümünden hareketle, 18. yüzyıl İstanbul'u mekân ve sosyal hayat bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, mecmua, 18. yüzyıl, mekân, sosyal hayat

ISTANBUL IN THE LIGHT OF A MECMUA AT 18TH CENTURY

ABSTRACT

Istanbul, with its history and natural beauties, is one of the most distinguished cities in the world. Istanbul, which has retained its importance from the old period up to present day, has a significant role for having inspiration for the poets, authors and literature.

A mecmua written in the 18th century, mentions about Ottoman geography, cities and towns, is now available at the National Library. Among the cities mentioned in the mecmua Istanbul is the one mostly dwelt on and its city walls gates, mosques, down town bazaars and social life is well depicted. The mecmua bears a significant importance for shedding light on the present of Istanbul in the 18th century.

In this study, in the related part of mecmua Istanbul will be discussed for its residence and social life in the 18th century.

Key words: İstanbul, mecmua, 18th century, resident, social life

* Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fak., Türkçe Eğitimi Bölümü ADIYAMAN, bahirselcuk@gmail.com

** Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fak., ADIYAMAN, ihaliltugluk@gmail.com

GİRİŞ

Tarihin her döneminde siyasi, sosyal, kültürel ve jeopolitik açıdan önemini korumuş olan İstanbul, dünyanın en güzel şehirlerinden biridir.

Fethedildiği dönemde harap, bakımsız ve boşaltılmış bir halde bulunan İstanbul (TDV, 2001:245), Osmanlı ile yeni bir çehre kazanmış, bilim, kültür ve sanat merkezi olmuştur. Güzellik ve ihtişamıyla yerli ve yabancı sanat eserlerine konu olan İstanbul, kültür ve edebiyatımızda müstesna bir yer tutmaktadır. (bk. Kos, 1995:144) İstanbul’u İstanbul yapan vasıflar, şehirde yaşanan köklü değişiklikler, önemli olaylar ve sosyal hayat, farklı boyutlarıyla eserlere yansımıştır.

İstanbul’dan bahseden edebî eserler incelendiğinde, bunların zamanla unutulmaya yüz tutan İstanbul’un kültür varlıklarını, sanat eserlerini, sosyal yaşamını, inanç, gelenek ve göreneklerini çağlar ötesinden günümüze aktaran önemli vesikalar olduğu görülür. İçerdikleri zengin konularla, mazimize ve kültür tarihimize ışık tutan vesika türü eserlerden biri de mecmualardır. Millî Kütüphane’de 4277 numarada kayıtlı mecmuanın, (sayfa kenarlarına düşülen notlarda geçen 1114, 1117, 1141, 1142... gibi tarihlerden hareketle) 18. yüzyıla ait olduğunu tahmin etmekteyiz. Mecmuada, çeşitli konuların yanında Osmanlı şehir ve kasabalarına ait izlenimlerin yer aldığı bölümler de bulunmaktadır. Sade ve akıcı bir gezi yazısı şeklinde kaleme alınmış bu bölümlerde İstanbul Ankara, Edirne, Kırşehir, İzmit; Gebze, Ayaş, Beypazarı, Taraklı, Torbalı, Geyve, Kartal, Silivri gibi... Osmanlı coğrafyasından önemli yerleşim birimleri tanıtılmaktadır.

Mecmuanın müellifi, İstanbullu değildir; ancak müellif, müteaddit defalar İstanbul’a gelmiş, her seferinde uzun süre İstanbul’da kalmış ve pek çok yeri gezmiştir: “Bu şehirde hakîr iki ramazân-ı şerif tamâm dutdum ve bir sene mikdârı ‘ale’t-tevâli bir oturdum. Altı ay mikdârı bir oturdum, kâdir olduğum mertebe her ahvâline vukûf olup ve ekserin gezdüm.” (156b)

Medine-i İslambol” başlığı altında anlatılan şehir, hep İslambol şeklinde geçer. (148b-158b) Dünyanın diğer şehirleriyle kıyaslanan İstanbul’un, eşsiz güzellikte olduğu vurgulanır: “Bu İslâmbol didigimiz şehir gibi şehir ne ‘Acem’de ne Özbek’de ne Hindistân’da ne kâfiristânda yokdur. Eger büyüklüğü eger insânun çokluğu eger din-i İslâm’ın kadri bilinmesi” (148b) Büyüklük, nüfus ve dinî hayatın temel alındığı bu karşılaştırma “... Bir pâdişâhun memleketinde böyle ‘ulemâsı sulehası çok ve her şey’i gökçek yir yokdur.” (148b) ifadesiyle sonuçlandırılır. Bundan sonra, surlarla çevrili şehrin kale kapıları hakkında bilgi verilir; camiler, camiler etrafında teşekkül etmiş olan çarşı ve pazarlar ve kısmen buradaki sosyal hayatla ilgili gözlemler yansıtılır. Küçük Çekmece, Büyük Çekmece, Silivri kasabaları, İstanbul’dan sonra ayrı başlıklar altında ele alınırken; Üsküdar; Medine-i Üsküdar, Kartal da Kasaba-i Kartal başlığı altında İstanbul’la ilgili bölümden önce yer alır.

Şehir tanıtılırken, “gönli açılır (149b) gûyâ cennete girmiş kadar safâ idersin (151a), insân safâ ile ibâdet eyler (155b), ol kadar müzeyyendür ki insân girdüğü gibi şaşar (155b), insân gezmekle seyr eylemekle doymaz ve ayrılıp gidesi gelmez (156b), ne maksûdun var ise, var anda ara (157b),

ol kadar teferrüçgâhdur ki (159b)” gibi ifadelerle şehrin coğrafi ve mimarî güzellikleri karşısında duyulan hayret ve şaşkınlık dile getirilir.

Bu çalışmada mecmuanın, Osmanlının önemli şehirlerinin tanıtıldığı bölümünden hareketle, 18. yüzyıl İstanbul’unun coğrafi ve sosyal yönüne ışık tutma hedeflenmektedir. Mecmuada verilen bilgilerden, gözlem ve izlenimlerden hareketle İstanbul, önce tarihi eserleri ve mimarî yapısıyla, daha sonra da sosyal hayat yönüyle ele alınacaktır.

1. TARİHÎ ESERLERİ VE MİMARÎ DOKUSUYLA 18. YÜZYILDA İSTANBUL

Mecmuada ağırlıklı olarak sur içi İstanbul’a yer verilmiş, sur dışında yer alan Eyüp, Galata, Üsküdar ve kasabalar genel hatlarıyla tanıtılmıştır.

1.1. Sur İçi İstanbul

Bugün için geniş bir coğrafyayı karşılayan İstanbul ismi, daha önce, küçük bir yarımada üzerinde yerleşmiş ve etrafı surlarla çevrilmiş şehri ifade ediyordu. (Darkot, 1997a:1135) Mecmuada surlar içindeki kısımdan, nefsi-i İslambol” şeklinde bahsedilmektedir. Sur içi İstanbul; ağırlıklı olarak kapılar, camiler, çarşı ve pazarlar ekseninde ele alınmakta, saraylara da kısmen değinilmektedir.

1.1.1.Kapılar

Surlarla çevrilmiş şehirlerin dışarısından gelen yolların girdiği noktalardaki kale duvarlarında açılan ve iki tarafında bulunan şehir kapılarına kale kapısı denilmektedir. (Arseven, 1985:941) Etrafı surlarla kuşatılmış olan İstanbul’un en dikkat çekici yanlarından biri, şehri kara ve deniz yoluyla dışarıya bağlayan, yapımı Bizans ve Roma dönemlerine kadar uzanan kale kapılarıdır. Günümüzde çoğu yıkılmış ya da yüksek binaların gölgesinde kalmış olan surların ve kale kapılarının çoğunun 18. yüzyılda ayakta olduğu, mecmuadaki “kal’ası ma’mûr, âbâdân” (148b) ifadesinden anlaşılmaktadır.

Mecmuada yirmi dört kapıdan bahsedilir: “Bu şehir fi’l-cümle yigirmi dört kapulu bir kal’anun içindedür.” Bu yirmi dört kapıdan on sekizi denize, altısı karaya açılmaktadır: “Ayvân-sarây, Belgrad, Ayakapu, Yeni Kapu, Unkapanı, Cibâli, Ayazma, Odun Kapusu, Zindân Kapusu, Balık Bâzârı Kapusu, Bağçe Kapusu, Ahır Kapusu, Çatladı Kapu, Kum Kapu, Yeni Kapu, Dâvûd Paşa, Samâdyâ, Narlı Kapu” denize açılan kapılardır. Egri Kapu, Silivri Kapusu, Yeni Kapu, Top Kapu, Edirne Kapusu, Yedikule Kapusu” (148b-149a) da kara tarafına açılan kapılardır.

Bahçe Kapısı ile Ahır Kapısı arasında yer alan ve surlarla çevrili koca bir şehri andıran Yeni Saray’ın (Topkapı Sarayı) da birkaç kapısı vardır. (149a)

Denize açılan kapılardan sadece Narlı Kapı, deniz seviyesinden yukarıda olduğu için iskele olarak kullanılamamaktadır: “Zirâ ki bir yüksek yirdedür. Deryâ aşağıda kalmış ve bu kapu fi'l-cümle kapulardan yücedir.” (149a)

İstanbul kalesinin günbatısı tarafında yer alan ve bir iç kale olan Yedikule şehrin önemli mekânlarından biridir: “Kapusu ve topları mükellef, gûyâ İslambol'un iç kal'asıdır. Anda da bir başka hâkim oturur. Paşaları ve büyücek kimesneleri ana habs iderler.”(149a)

Yeni Kapı isminde biri karada, ikisi deryada olmak üzere üç tane kapı vardır. (149a)

İstanbul'da biri kara tarafında bir derya tarafında olmak üzere iki yerde de gümrük kapısı vardır. (149a)

1.1.2.Camiler

Mecmuada, İstanbul'un büyük camilerinden on ikisi genel hatlarıyla tanıtılmaktadır. Bu camilerden Ayasofya ve Fethiye Camileri kiliseden çevrilmiştir, diğerleri selâtin camileridir. Camilerin muhitleri, manzaraları, mimarî özellikleri ve cemaatleri hakkında bilgiler verilir.

İstanbul'daki camilerin hemen hepsi kâgir kubbelidir, ağaç örtülü camiler çok azdır: “İslâmbol câmi'lerinin büyüğünde ve küçüğünde ağaç örtülü câmi' nâdirdür. Meger devletli olan ağâlar binâ etmiş ola. Padişâhların, paşaların fi'l-cümle kâygir kubbedür.” (149a)

Camilerin tamamının helâları ve çeşmeleri vardır: “Ve fi'l-cümle üzeri kurşun örtülü ne kadar câmi'ler var ise büyük küçük, suları firâvân, ayak çeşmeleri çokdur. Aslâ insân sıkılmaz.” (149b) Yine bu büyük camilerin çoğunun yanında aşevleri vardır: “Fi'l-cümlesinin 'imâretleri vardır her gün ekmeği çorbası çıkar. Haftâda pilavı zırvası çıkar.” (156a)

1.1.2.1. Fâtih Sultân Muhammed Câmi'i

Fatih Camii, konumu ve kalabalık cemaati ile dikkat çekmektedir: “Bu câmi', İslâmbol'ı feth eyledükde gazâ mâlıyla binâ itdürmiş, güzel yirdedür. Dört tarafının şenliği çokdur ve bir dahi gazâ mâlıyla binâ olunmuş; du'â, ibâdet makbûldür diyü cemâ'at gürûh gürûh sabâhdan ahşâma dek saf saf nihayetsiz eksik degüldür. Büyük câmi'dür. Fi'l-cümle kubbe üzerine kâygîr binâdur. Sultân Muhammed Câmi'i bir müferreh yir, ne kadar cânı sıkılır âdem var ise kaçar Sultân Muhammed'e gelür, gönli açılır. Avlusı büyükdür.” (149b)

1.1.2.2. Süleymâniyye Câmi'i

Eski Saray'ın yanındaki bu cami oldukça güzel bir yerde inşa edilmiştir: “Bu câmi'i Sultân Süleymân binâ eylemiş, kebîr câmi'dür. Ve bu dahi Sultan Selîm Câmi'i gibi deryâyâ karşı, Galata ve İslâmbol'un ekseri ve Hâs-bağçe ve Yeni Sarây ve Üsküdâr fi'l-cümle görünür. Ve Yeni Sarây binâ olmadın pâdişâh oturduğu Eski Sarây bu câmi'ün yanındadır.” (150b)

1.1.2.3. Sultân Bâyezid Câmî’i

Eski Saray ve Süleymaniye’nin yanında bulunan ve dört bir yanı çarşı olan bu caminin cemaati, İstanbul’un bütün camilerinden fazladır: “Sabah namazından yatsuya dek gürûh gürûh bir bölük kalkar bir bölük yirine durur, nevbet gözedürler, namaz kılmağa.” (150b-151a)

Bâyezid Camii’nin yanında Sultan Murad’ın attığı okun düştüğü yeri gösteren mezar taşına benzer mermer bir nişan taşı bulunmaktadır: “Ve sağ tarafında olan minârenin dibinde bir yufka makbere taşı gibi bir yazılı mermer taş vardır. Merhûm Sultân Murâd ‘aleyhi’-rahme Eski Sarây haremünde havzın başında elinde cirid gezerken bu câmî’e doğru döner ciridi atar. Gelip ol taşın yerine düşer ve degdüğü taştan yüz dirhem bir taş koparır. Nişân için bu dedüğüm taşı dikmişler. Bir kurşun menzili vardır mâ-beyni, bu ne kuvvettür.” (151a) Sultan Murat’la ilgili bu bahisten sonra “Sultan Murat ile Yahya Efendi, İran şahı Şah Abbas ile Bâki, Sultan Murat ile Nef’i” arasında geçen çeşitli anekdotlara yer verilir.(151a-151b)

1.1.2.4. Sultân Ahmed Câmî’i

İstanbul’un kible tarafında, Akdeniz’e nazır büyük bir setin başına kurulmuş olan bu cami, Süleymânîye Camii büyüklüğündedir. At Meydanı denilen meydan da bu caminin ön tarafındadır. Fazlı Paşa Saray’ı da bu meydandadır. (153b)

Altı minareli bu güzel caminin cemaati azdır: “Ve lâkin cemâ’at kalîldür ve kendüsi garîbdür. Şol sebebden ki Ayasofya yakındur, ana giderler.” (153b)

1.1.2.5. Câmî’-i Ayasofya-i Kebir

Fetih döneminden kalma bu cami, büyüklük ve tarz bakımından eşsizdir. Dört bir yanına mermer direkler dikilmiş, üzerine kubbeler ve kemerler çatılmış bu caminin, orta kısmı gayet geniş ve yüksek bir meydandır: “Yukarı tabakasına çıkıp bakdukda aşağıda âdem ufak görünür.” (154a)

Duvarları ve döşemeleri tamamen mermer, kapı kanatları ve eşikleri tunçtan yapılmış ve altın yıldız işlemelidir. Caminin çok sayıdaki kapılarından en büyüğü orta kapısıdır. (154a)

Caminin tavanında, kilise olduğu dönemden kalma izler bulunmaktadır: “Ve bu câmî’ün bütün içi yıldız ve sûretler itmiş. Feth olundukda bozmuşlar hâlâ yukarı kûşelerde melek sûretleri kanatları mükellef durur.” (154a-154b)

Ayasofya ve çevresindeki mahallelerdeki evlerin çoğu su üzerine bina edilen kemerler üstüne kurulmuştur. Bazen bu mahalledeki saray ve evlerin altındaki kemerler yıkılmakta ve binalar çökmektedir. “...ve bütün bu câmî’ün altı sudur. Câmî’ün içinde demür kapaklar vardır, kaldurursan bakarsun ki çalkanup yatar suyun üzerine ‘azim kâygir kemerler çatmışlar, üzerin doldurmuşlar câmî’i anun üzerine bünyâd itmişler ve etrâfında olan mahallelerin dahi altı böyle sudur. Anlar dahi kemer üzerindedür.” (154a-154b)

Camiin içinde su içmek için depolar vardır: “Ve içinde iki dâne kebir mermer küp vardır. Su doldururlar, içerler.” (154a-154b)

Sultan III. Murat’ın ve bazı şehzadelerin türbeleri de bu caminin haziresindedir: “Ekser Âl-i Osmân’dan sonra geçen pâdişâhlar bunda yatarlar. Bunda bir Sultân Murâd yatur ki etrâfında ol kadar evlâdı merhum olmuş, yigirmi otuz var iri ufak. Bunda dahi cemâ’at eksik olmaz, insân safâ ile ‘ibâdet eyler.” (155a)

Ayasofya’nın özellikleri anlatmakla bitecek gibi değildir: “Ne kadar vasf itsem Ayasofya Câmî’i akla sığmaz. Geriden baksan bir tağ gibi binâdır.” (155a)

1.1.2.6. Mihribân Sultân Câmî’i

Edirne Kapısı’ndaki bu cami de selâtin camiidir: “Edirne Kapusu’nda bulunan bu güzel cami selâtin câmî’idir, bir pâdişâhun kızı yaptırmıştır.” (149a-149b)

1.1.2.7. Sultân Selim Câmî’i

Sultan Selim Camii de manzarasının güzelliği ile dikkat çekmektedir: “Bir mazbûd câmî’dür. Bir kubbe üzerine ol kadar teferrücgâhdur ki vasfa gelmez. Karşuda Ğalata fi’l-cümle görünür ve İslâmbol’un çok yiri bu câmî’den görünür bir yüksek yire düşmüşdür.” (149b)

1.1.2.8. Fethiye Câmî’i

Bu cami kiliseden çevrilmiştir: “Bu câmî’ fethden kalmadır, kâfir binâsıdır. Bu da güzel câmî’dür. Bir yüksek yirdedür”. (149b)

1.1.2.9. Şâhzâde Câmî’i

İstanbul’un orta yerinde yer alan bu cami de, büyük camilerden biridir: “Bir pâdişâh binâ idüp oğluna bağışlamış büyük câmî’dür. Tamâm İslâmbol’un orta yirindedür. Ve Eski Odalar ve ‘Acem Oğlanı Meydânı bu câmî’ün kurbundadır.” (150a-150b)

1.1.2.10. Ayasofya-i Sağîr

Ayasofya Camii’ni andıran bu caminin cemaati azdır: “Bu câmî’ Çatladı Kapu ile Cüncü Meydânı mâ-beyninde bir güzel câmî’dür. Bu dahi büyük Ayasofya örneğinde ve lâkin küçükdür ve cemâ’ati ol kadar degüldür.” (155b)

1.1.2.11. Vâlîde Sultân Câmî’i

Eminönü semtinde deniz kenarında bulunan bu camiyi, Sultan Mehmet’in annesi yaptırmıştır. Cami, Bahçe Kapısı ile Balık Pazar Kapısı arasındadır. Büyük İskele de bu caminin ön kısmına düşmektedir. (155b)

Cemaati gayet kalabalık olan bu camii, şaşırtıcı derecede güzel bir camidir: “Bu câmi’-i şerifün cemâ’ati asla sabâhdan ahşama dek eksik degüldür ve nefis-i İslâmbol’da ve gayrı yirde bu kıyâfetde ve bu zinetde câmi’ yokdur. Ol kadar müzeyyendür ki insân girdüğü gibi şaşar.” (155b)

Bu camilerin dışında İstanbul’da pek çok yerde paşa camileri vardır: “Zindân Kapu’sı semtinde Rüstem Paşa gibi, Kadirğa Limanı başında Muhammed Paşa gibi, Yedi Kule semtinde Cerrâh Paşa gibi, Koca Mustafâ Paşa gibi, ‘Ali Paşa gibi, Murâd Paşa gibi, Mahmûd Paşa gibi, Dâvûd Paşa gibi, Barmak Kapu semtinde ‘Ali Paşa gibi, dahi sâ’irler hisâba gelmez.” (156a)

1.1.3. Saraylar ve Dikili Taş

Mecmuada cami ve kapılar tanıtılırken saraylara ve Dikili Taş’a da değinilir. Günümüzde herhangi bir kalıntısı olmayan Eski Saray, bugün Topkapı Sarayı olarak bilinen Yeni Saray, Davut Paşa Sarayı ve Fazlı Paşa Sarayı adı geçen saraylardır.

Eski Saray büyük bir kale gibidir: “Yine Eski Sarây dahi ma’mûr, âbâdândur. Bir büyük kal’a kadar içerüsi gûyâ bir şehristândur. Kapucılar, baltacılar, aşçılar, kara ağalar, ak ağâlar ve sultânlar çokları, anun dahi bir başka hâkimi vardur, Eski Sarây ağâsı derler”. (150b)

Etrafi surlarla çevrili Yeni Saray, çok geniş bir alana kurulmuştur: “Tahmînen bir şehri ‘azim ki Kayseriye gibi Diyârbekr gibi Engürü gibi bir kal’adur deryâyâya açılır. Üç dört demür kapusu vardur”. (149a)

Davûd Paşa Sarayı padişahların zaman zaman ikâmet ettikleri bir saraydır: “İslâmbol Kal’asından yarım sâ’at olarak Dâvûd Paşa ta’bir ider mükellef hünkâr sarâyıdır.” (158a)

Fazlı Paşa Sarayı da büyüklüğü ile dikkat çeken bir saraydır. (153b)

Fetih döneminden kalma Dikili Taş, şekli ve mimarisi ile muazzam bir abidedir: “Dikili Taş didikleri ol meydânda, bir buçuk âdem boyu bir divâr yapmışlar. Kûşe üzerine mermer sal ile döşetmişler, kûşesine dört dâne tu(n)ç dört kûşeli daşlar yapup koymuşlar ve bu dikili daşı kaldurup divârın başında ol dört daşın üzerine dikmişler. Ammâ bu ne şekl daşdur, yüksekliği minâre gibi kalınlığı dört kûşedür, her tarafı birer buçuk kulaç gibi belki gelür dutup kaldırmak lâzım gelse yüz bin âdem kaldıramaz. Ammâ bilmem nice kaldırmışlar, dikmişler ve bu daşın dibinde tu(n)cdan üç dâne ecder yapmışlar birbirine dolaşdırıp sac ayağı depesinde üç baş çıkarmışlar her biri ağzın açıp durur. Hîn-i fethden kalmadır.” (153b-154a)

Müellif, Dikili Taş’la ilgili şöyle bir efsaneye yer verir: “Bu daşda bu ecderde böyle nakl iderler ki yılan tılsım eylemiş. Kaçan Sultân Murâd cirîd ile vurmuş birinin alt çenesi kırılmış ol zamândan beri İslâmbol’da yılan peydâ olmuş.” (154a)

1.2. Sur Dışı İstanbul

Osmanlı döneminde Eyüp, Galata ve Üsküdar birer kadılıktı. (İpşirli, 2001:305) Bu nedenle mecmuada Üsküdar, Medine-i Üsküdar başlığı altında ele alınmaktadır. Galata ve Beşiktaş'a da yine Üsküdar başlığı altında değinilmektedir. Üsküdar ve Galata, beş yüz akçe yevmiyeli kadılarca yönetilmektedir: “Ve bu şehirde beş yüz akçe bir mollâ oturur ve Ğalata'da dahi beş yüz akçe mollâ oturur.” (148b)

Küçük Çekmece, Büyük Çekmece, Silivri ve Kartal o dönemde birer kasabadır.

1.2.1. Medîne-i Üsküdâr

Marmara ile Karadeniz'in birleştiği yerde deniz kenarında kurulmuş olan Üsküdar, büyük ve önemli bir yerleşim birimidir. (148a)

Üsküdar anlatılırken, boğazdaki güçlü akıntıya da işaret edilir. Karadeniz'le Marmara arasındaki bu akıntıların çok eski dönemlerden beri problem olduğu bilinmektedir. (Darkot,1997b:668-669) Sur içi İstanbul'daki padişah sarayı ile Üsküdar arası yarım saatlik bir mesafe olduğu halde, kuvvetli akıntıdan dolayı doğrudan karşıya geçişin mümkün olmadığı, uzun bir yolun kat edilmesi gerektiği belirtilmektedir. (147b-148a)

Boğaz anlatılırken köşk ve yalılara, Anadolu ve Rumeli Hisarlarına, Kavak İskeleyi'ne, Beşiktaş'tan bahsedilirken de, yerini bugün Dolmabahçe Sarayı'nın almış olduğu Beşiktaş Sarayı'na değinilir. (147b-148a) I. Ahmed, IV. Mehmed, I. Mahmud tarafından çeşitli ilavelerle süregelmüş olan Beşiktaş Sarayı ve bahçesi, Sultan Abdulmecid tarafından yaptırılan Dolmabahçe Sarayı ile tarihe karışmıştır. (Tuğlacı, 1985:169; Gökbilgin, 1997:675).

1.2.2. Galata

İstanbul'un tam karşısına düşen Galata, farklı milliyetten insanların yaşadığı bir yerdir: “İslambol'un tamâm orta yerinin karşusunda Ğalata ta'bîr ederler bir 'azîm dahi vardır. Gûyâ Karadeniz Boğazı'na doğru bir alçak tağ çekilmiş gitmiş ol tağın yüzündedir. Bu Ğalata didigimiz yetmiş iki millet bunda mevcûddur denilse belki hilâf olmya.” (147b)

1.2.3. Eyüp

Eyüp Sultan türbesinden dolayı bir yerleşim merkezi haline gelmiş olan Eyüp, deniz kenarına kurulmuş büyük bir kasabadır: “Hazreti Eyyûb Ensarî (r.a.), İslambol Kal'asından iki üç kurşun menzili alarga türbesi vardır. Ol devletlinün sebebiyle dört tarâfına câmi ve çarşûlar ve saraylar ve evler ve köşkler bünyâd idüp bir 'azîm kasaba itmişler, derya kenarıdır. Ekser İslambol'un halkı teferruce buraya gelürler ve Kâğıd-hane bundan öte bir yâ iki sa'at yirdür.” (156b-157a)

1.2.4. Kasaba-i Çekmece-i Sağire (Küçük Çekmece)

Deniz kenarında şirin bir kasaba olan Küçük Çekmece, deniz yoluyla İstanbul'a üç saat mesafededir: "Bu kasaba İslâmbol'a üç sâ'at deryâya yakındur. Bir çukur yirdedür. Güzel hânları ve hâline göre çârşûsı vardır. Her şey bulunur. Deryâdan bir dil su çekilmiş çıkmış gitmiş bu kasaba ol suyun kenârındadır. Gûyâ bir 'azim göl gibidür. Yalılarına köşkler sarâyalar çiftlikler binâ itdürmişler. Teferrücgâh yiridür..." (158a)

1.2.5. Kasaba-i Çekmece-i Kebire

Deniz kenarında yer alan Küçük Çekmece, zengin ve büyük bir kasabadır: "Bu kasaba deryâya yakın bir çukur derenün içindedür. Bayağı çârşûsı bâzârı ve güzel hânları vardır. Suları iyidür ve toprağı be-gâyet iyüdür güzel ekinler ve çayırlar olur, bu kasabada 'arpâ, samân, odun her şey bulunur." (158b)

1.2.6. Kasaba-i Silivri

Her türlü imkâna sahip olan Silivri, gelişmekte olan bir kasabadır: "Bu kasaba bayağı şehirlenür. Çârşûsı bâzârı mükellefdür ve güzel hânları ve câmi'leri vardır. Deryâ kenârındadır. Bir mazbûd muhkem kal'ası vardır. Bir tağun dibindedür, her ne murâd idersen bulunur. Ekinleri ve çayırları iyüdür." (158b)

Büyük Çekmece ile Silivri arasında Bigados (bugünkü Selimpaşa) adlı bir Rum köyü bulunmaktadır: "Büyük Çekmece ile bunun mâ-beyninde Bigados ta'bir iderler bir büyük Urum köyi vardır. Dükkânları hânları mükellef deryâ kenârında murâd iden ana konarlar." (158b)

1.2.7. Kasaba-i Kartal

Kartal da, deniz kenarına kurulmuş bir kasabadır. Kartal ile Gebze arasında Pendik denilen gayrimüslimlerin yaşadığı bir köy vardır: "Bir küçük kasabadur bütün dükkânı vardır. Yiyecek gibi, mum gibi, 'arpa samân gibi odun gibi. Suları azdur, deryâ kenârıdır. Gekbüze ile bunun ara yirinde bir kâfir köyü vardır, Pendik dirler. Anda dahi hanlar vardır, her şey bulunur. Ba'zılar anda konarlar ve bu Kartal'un bağları çokdur ve güzel taş binâsı vardır, iyi hanları vardır." (147a)

2. İSTANBUL'UN GÜNDELİK HAYATINDAN YANSIMALAR

Camiler, çarşı ve pazarlar anlatılırken yer yer çarşı ve pazar hayatı, gezinti yerleri gibi sosyal hayatla ilgili bilgilere de yer verilir.

2.1. Çarşı ve Pazarlar

Şehrin dört bir köşesinde, her şeyin mevcut olduğu çarşı ve pazarlar vardır. Buralarda aşırı derecede kalabalıktır. Çarşı ve pazarlarda dolaşanlar, alışveriş yapanlar çoğunlukla kadınlardır. "Her kangı tarafına gitsen çârşû bâzârdur. Bir mahalle yokdur ki anda çârşû mükemmel olmya. (157b)

Ve nefsi-İslâmbol'da her gün bir yerde pâzâr durur. Yine çârşûda omuz omuzu sökmez. Çârşûda yalnız 'avretten geçilmez.' (156a)

Ucuz pahalı, iyi kötü her şeye İstanbul'un çarşı ve pazarlarında rastlanabilir: "Her ne maksûdun var ise var anda ara. Dünyâda ucuzluk ara kızlık ara, iyü ara kötü ara, ucuz bahâlî ara; her şeyi bunda tekmîldür." (157b) Müellif bu düşüncesini şu örnekle somutlaştırır: Ya'ni fülân diyârda fülân şey ucuzdur mahallinde, bir dânesini İslâmbol'a götürürsen bu kadar fâ'ide ider, diseler sakın 'amel eyleme. Ol metâ' her ne ise ucuzdur alursun İslâmbol'a götürürsün bir yerde râst gelürsün ki iyüdür. Bir yerde yine ol metâ'a râst gelürsün ki yarı bahâsına satılır. Satmak murâd edersen zarar edersin, hâli böyledür. (157b)

Eminönü'ndeki Valide Sultan Camii'nin ön tarafında Eminönü İskeleyi bulunmaktadır. Burada her türlü balık, meyve ve sebze satılmaktadır: "Azîm iskele bu câmî'in önüdür. Deryâdan ne dürlü canâvar var ise ele gireni bunda getirürler ve limon ve turunc ve nâr ve ağac kavunu ve her gûne mive ve her dürlü çiçek anda mevcûddur". (155b)

Bâyezid Camii civarı her türlü sanat ve meslek erbabının bulunduğu bir yerdir: "Ne kadar hatem kazıcı ve ne kadar kaşıkçı ve ne kadar bıçakçı ve ne kadar sermeci ve ne kadar kafes-dâr. El-hasıl fi'l-cümlesi esnafdan ve pide bâzârı ve bakırcı ve bardak ve küp satanlar cümlesi cami'-i şerîfün cevanib-i erba'asında toludur." (150b-151a)

Turralı altun, yeni taleri ve yeni zolota isimli paraların basıldığı darphane, vezneciler, ıtırcılar da yine Bayezid Camii civarında yer almaktadır: "Ve turralı altun, yeni taleri, yeni zolota kesilen darb-hane ve cemî' vezneciler ve cemî' rayiha-i tayyibe satanlar ve hurdacılar ve keserciler ve desdereçiler bu cami'ün etrafına düşmüşdür." (153b)

Mısır Çarşısı, Ketenciler Çarşısı, Bit Pazarı, Sipahi Çarşısı ve Bezistan genel hatlarıyla tanıtılmaktadır. Yangından dolayı çarşıların zarar görmesi üzerine, Sultan II. Mustafa tedbir amacıyla binaların kâgir tonozlu yapılmasını emrettiği bilinir. (Eyice, 1997:1214/115) Mecmuada, İstanbul çarşılarının ve Bezistan'ın Sultan II. Mustafa tarafından kâgir yaptırıldığı ifade edilmektedir: "Evvel İslâmbol Çârşûsı ve Bezistân'ı bir şey degüldür. Ammâ merhûm Sultân Mustafâ 'aleyhi'r-rahme fermân idüp çârşûların çoğunu kâygir kemerler ve kubbelerle dükkânlar yaptılar." (156b) Maddi durumları iyi olan dükkân sahipleri dükkânlarını kâgir yaptırmış, gücü yetmeyenler de satmak zorunda kalmışlardır. Daha sonra dükkânların kubbe ve kemerleri kireçle sıvanmış, üzerine nakışlar işlenmiştir. (156b) Çarşının bu güzelliği "İnsân gezmekle seyr eylemekle doymaz ve ayrılıp gidesi gelmez." (156b) sözüyle dile getirilir.

Valide Sultan Camii tanıtılırken Mısır Çarşısı ve Ketenciler Çarşısı'nın da Eminönü semtinde bulunduğu belirtilir: "Ve Mısır Çârşûsı, Ketenciler Çârşûsı dahi dirler andadur. Ketin ve şeker ve ne kadar bahâra müte'allık şeyi var ise bu çârşûda bulunur." (155b)

Eminönü’nde çarşı meydanı aynı zamanda devlete ait odunların istif edildiği bir yerdir: “Ve ne kadar beglik hatab gelürse bu meydâna yığılır.” (155b)

Bit Pazarı, Sipahi Çarşısı, Bezistan İstanbul’un en işlek çarşı ve pazarlarıdır: “**Bit Bâzârı**’nın alt başında yevmiye bir ‘azim bâzâr olur ve Bit Pâzârı’nda yevmiye mezâd olur. Giymege ve döşenmege müte’allık esbâb alınur ve satılır”. (156a) “**Sipâhi Çârşûsı** başkadur, anda satılan pâk kılıç, pâk eyer, pâk pusad, pâk tüfek anda her ne murâd idersen bulunur. Ammâ Bit Bâzârı gibi degüldür, pâkdür.” (156a) “**Yağlıkçılar İçi** ta’bir olunur **Bezistân** semtinde bir çârşû vardır, ‘avretler her gün bi-nihâye oraya cem’ olurlar. Bürincek gömlekler, donlar, çatkılar ‘avret giyeceğine müte’allık ne kadar tefârik var ise anda satılır ve dükkânlar dahi böyledür.” (156a)

Bezistan, aynı zamanda her türlü eşyanın açık artırma yoluyla satıldığı bir çarşıdır: “**Bezistân**’da her gün mezâd dürlü dürlü cevâhirler satılır ve alınur. Beş yüz seksen guruşa bir çift küpe ve altı yüz guruşa bir kürk ve yetmiş guruşa bir fincan ve iki yüz elli guruşa bir Kelâmu’llâh bizüm gördüğümüz budur. Dahi ziyâde bahâli şeyler çokdur ve lâkin biz bunları böyle mezâdda gezerken gördük ve ne kadar kuyumcular var ise Bezistân’a muttasıldur”. (156b)

Dört bir yanı çarşı pazar olan Fatih Camii’nin avlusu, her türlü eşyanın açıkta satıldığı bir yerdir: “Bir kal’a gibi dört tarafı çârşû bâzâr olduğundan mâ’adâ câmi’ün avlusında envâ’ dürlü ne istersen bulunur dükkânın açığa döşetmişler satarlar.” (150a)

Fatih Camii civarı oldukça kalabalıktır, buralar alışverişe gelen insanlarla dolup taşmaktadır. Bu kalabalık meydan, aynı zamanda fuhuşla uğraşan erkek ve kadınların buluşma noktasıdır. Bu işle uğraşan kimselere sadece resmi görevliler müdahale etmekte, çevreden herhangi bir müdahale olmamaktadır: “Bu kadar çârşû halkı bakar durur, söylenmezler. Meger bir tebdil hâkim râst gelür, dutar götürür. Hâlleri budur.” (150a) Müellif erkek ve kadınların bu çirkin halleri de olmasa İstanbul’a nur inerdi, diyerek tepkisini dile getirir: “Eger bu şehirde puşt oğlan ve zanî ‘avret olmasa belki âşikâre bu şehre nûr inerdi.” (150a)

Çarşıda dolaşan kadınların sayısı erkeklerin sayısından çoktur: “Ol kadar egri eger doğru ‘avret gezer meydânda ki belki erkekden çokdur.” (150a) Özellikle Cuma günü kadınların hayli yoğun olduğu ve bunların çoğunun da görücüye çıkar gibi giyinmektedirler: “Bâ-husûs cum’a günü ‘avret sürüsü hisaba gelmez, ekseri mahbûbdur. ... Kendülerine esbâblarıyla libâslarıyla ol kadar zinet virürler ki vasfa gelmez.” (150a) Müellif, erkeklerin aklını başından alacak kadar çekici olan bu kadınların şerrinden Allah’a sığınır: “Be-gâyet metin yigid ister ki anları göre sabr eyleye. Hak subhanehu ve ta’âlâ cemi’ din karındaşlarımızı şerlerinden hıfz eyleye...” (150a)

2.2. Mesire Yerleri

Sur içi İstanbul havası, toprağı ve suyu ile başlı başına bir mesire yeri gibidir: “Bu kadar kal’anun içi toptoludur. Halî yir yokdur, meger çayır ya bağçeler ola ya bostanlık ola. Böyle yirler de vardır. İncirlik, bostanlık çokdur. Her tarafınun suları firavan ne bitse olur.” (157a)

Eyüp ve Kâğıthane önemli gezinti yerleridir. İstanbul halkı ekseriya, gezmek için Eyüp'e uğramaktadır: "Ekser İslambol'un halkı teferrüce buraya gelürler ve Kâğıd-hane bundan öte bir yâ iki sa'at yirdür." (157a)

Özellikle ilkbahar mevsiminde Kâğıthane önemli bir eğlenme ve dinlenme alanı olmaktadır. Güreşler, cambaz, hokkabaz ve kukla gösterileri, oyunları buraya apayrı bir renk katmaktadır: "Evvel bahâr çayır mahalli olıcak orada olan zevk bir yire mahsûs degüldür. İslâmbol'da ne kadar nazenin 'avretler var ise ekseri oraya teferrüce gelmelidir." Orada ol kadar cârıslık olur ki hisâba gelmez. Güreşler, cân-bâzlar, hokka-bâzla, hayâzilciler. bunda mevcûd olurlar." (157a)

Kâğıthane, yeşilliği ve suyu ile aynı zamanda devlet büyüklerinin atları için bir otlaktır: "Kâğıd-hâne didüğümüz bir çayırılı çimenli sulu yirlerdir. Ne kadar hünkâr ve vezir ve kibâr atları var ise bunda çayırılıdır. Herkesün çayırı vardır, öyle çayır olur ki vasfa gelmez." (157a)

SONUÇ

İstanbul tabii güzellikleri ve kendisiyle özdeşleşen mimarisi ile ebedileşmiş bir şehirdir. İstanbul bütün bu güzellikleriyle asırlardır şair ve yazarlara ilham kaynağı olmuştur. Ele aldığımız mecmuada İstanbul tarihi eserleri, tabii güzellikleri ve gündelik yaşamıyla sade ve akıcı bir biçimde tanıtılmıştır.

Mecmuada anlatılan 18. yüzyıl İstanbul'uyla günümüz modern İstanbul'unun ortak paydaları vardır: camiler, saraylar, köşkler, yalılar, mesire yerleri... Fakat bir zamanlar güzelliğiyle herkesi büyüleyen İstanbul'un güzel ve alımlı yüzü, bugün modern hayatın sis ve dumanlarıyla perdelenmektedir. Dünyanın gözbebeği İstanbul'un o şeffaf ve bakir güzellikleri, renkli geçmişi bize mecmualardan yansımaktadır.

Mecmualar, ihtiva ettikleri zengin konularla geçmiş ve gelecek arasındaki köprülerdir. Mecmualarla ilgili yapılacak araştırma ve incelemeler, pek çok ayrıntıyı da gün yüzüne çıkaracaktır.

KAYNAKLAR

Arseven, Celal Esat, (1985), *Sanat Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul: MEB Yayınları.

Darkot, Besim, (1997a), "İstanbul" (Coğrafi Giriş), *İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir: MEB Yayınları.

....., (1997b), "Boğaziçi", *İslam Ansiklopedisi*, C.2, Eskişehir: MEB Yayınları.

Eyice, Semavi, (1997), "İstanbul (İstanbul'un Tarihi Eserleri)", *İslam Ansiklopedisi*, C.5/2, Eskişehir: MEB Yayınları.

Gökbilgin, M. Tayyib (1977), "Tarihte Boğaziçi", *İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir: MEB Yayınevi.

İpşirli, Mehmet, (2001), “İstanbul Kadılığı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.23, İstanbul: TDV Yayınları.

Kos, Karoly (1995), *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi*, Ankara: KB Yayınları.

Mecmua, Millî Kütüphane Yazma Eserler, No: A4277.

Tuğlacı, Pars (1985), *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (2001), *İstanbul (Sanat)*, C.23, İstanbul: TDV Yayınları.